

a 1968 i 1982) fins que l'estudiós menorquí ha restaurat la forma *cinyeixen* dels manuscrits; al vers 325, «nostres esposes són, d'aquí quan som absents», Carbonell proposava en nota de no llegir el primer verb copulatiu, mes Gomila opta per transcriure «nostres esposes són de qui, quan som ausents?», amb la qual cosa resollem el problema sense necessitat de botar-nos el verb; als versos 412-413, «De mi no se dirà que eus he venut, senyor / no sols la llibertat, però també l'honor» (a 1968) esdevé «De mi no se dirà; que heu venut, senyor / no sols la llibertat, però també l'honor» (a 2004), és a dir, segons Carbonell, Manlius promet no traïr l'honor ni la llibertat de Tarquino, però per a Gomila, Manlius sosté que guardrà silenci tot recordant a Tarquino que ha perdut l'honor i la llibertat; finalment, al vers 862, «Roma de sa crueldat mostra evidents senyals», com apuntava Carbonell en nota, no contenia el verb *mostrar* però ell l'inclouïa per a una millor lectura del passatge; Gomila ha optat per no fer aparèixer el verb tot i que el vers quedi coix i la lectura no faci sentit, de tal manera que llegim: «Roma de sa crueldat evidents senyals, / baix de sa tirania ella ha sofert mil mals».

En d'altres casos, l'acarament amb l'autògraf ha modificat el sentit d'alguns fragments de l'obra: per exemple, als versos 78-79, «la mia sort no és tan favorable amb mi, però mon cor en va s'intenta persuadir» (a 2004), aquesta forma verbal *s'intenta* és reflexiva i, per tant, vol dir que ell s'intenta persuadir a si mateix, però en canvi, a «l'intenta persuadir» (1968), la *l'* fa referència al complement directe, per tant, intentava persuadir la sort; al vers 283, «aquí l'he fet venir» vol dir que Tarquino fa venir el dolor per poder explicar a Manlius el mal que el turmenta, en canvi, a la nova edició, «aquí t'he fet venir» millora el passatge per tal com ara Tarquino fa venir Manlius per explicar el mal que el turmenta; al vers 472, «i que demà a l'aurora heu d'assaltar Ardea» (a 2004) suposa que és Tarquino qui ho recorda a Col·latino, però a 1968 no es llegia *heu* sinó *he* amb la qual cosa era ell (això és, el seu exèrcit) qui l'endemà havia d'assaltar Ardea; per acabar, al vers 1125, Gomila esmena «Ah, Junia! Parlem, acàbia el teu espant» per «Ah, Junia! Parla'm, acàbia el teu espant», és a dir, en Carbonell, eren totes dues qui havien de parlar per tal d'apaivagar l'espant de Junia, en Gomila, però, més encertadament segons el que vindrà a continuació, és Junia qui ha de parlar a Lucrècia.

CARLES CABRERA I VILLALONGA

TUBINO, Francisco María, *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, edició de Pere Anguera, Pamplona, Urgoiti.

La idea que ens hem anat transmetent de la *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia* de Francisco María Tubino (és a dir, *inter nos*, «el Tubino») és que es tracta d'un fenomenal magatzem d'informació, però d'ús tan incòmode i, sobretot, tan suspecte, finalment, d'un (per

dir-ho com Amade) «point de vue proprement espagnol» sobre l'afer¹ de què s'ocupa que al capdavant hem tendit a anar-lo deixant córrer.

En realitat, la *Historia* de Tubino (Madrid, Tello, 1880; de fet, precisa ara Anguera, va anar publicant-se, en fascicles, del final de 1879 a 1881) és el resultat treballós d'un projecte singular en el seu temps, tant per la seva ambició material com pel seu alè teòric. Un resultat, val a dir, excepcional, tant en clau espanyola com en clau catalana. Per dir-ho sintèticament: Tubino acudia a la demanda encara desatesa d'una història de la literatura espanyola contemporània, imprescindible per a la fonamentació i cohesió de l'estat liberal; la intenció de bastir-la segons paradigmes positivistes i evolucionistes l'acarava amb l'emergent («renai-xent») literatura catalana; de la qual s'ocupava tot procurant-ne, en definitiva, malgrat tot, una forma de sanció —de sanció progressista.

En efecte, Tubino, home d'interessos molt variats, d'una capacitat de treball i de maniobra extraordinàries, deixeble d'Amador de los Ríos però no exactament historiador de la literatura (fins a la *Historia* que ens ocupa si més no), es decidí a centrar l'interès historicista i filològic que mobilitzava la preocupació identitària del discurs liberal en un programa personal de recerques de gran ambició, caracteritzat pel rigor teòric i l'exigència metodològica. En formava part una *Historia de la cultura ibérica contemporánea*² de què ja hom n'havia ofert algun tast (l'estudi de 1877 sobre *El romanticismo en España*) i que, cal pensar, havia d'acabar integrant-se al pla que detallava el pròleg del volum que ens ocupa: en l'horitzó d'una «historia española» «verdaderamente científica», es tractava de procedir a l'estudi de les «lenguas y dialectos ibéricos y de sus respectivas manifestaciones literarias». El «Proyecto de carta de las lenguas y dialectos ibéricos» premiat a l'exposició de París de 1878 n'havia estat un primer episodi (com, cal pensar, l'estudi esmentat sobre el romanticisme). I el següent era, tot just, la nostra *Historia del renacimiento literario*:³ en la línia d'una genealogia i un estil intel·lectual inequí-vocs (Kant, Wilhelm von Humboldt, el krausista Giner de los Ríos, el positivisme, l'evolucionisme), calia prendre en consideració la totalitat variada de fenò-mens (també els d'expressió catalana, doncs) sense perdre de vista el sentit, la unitat (la «veritat»), que tots plegats constituïen. I la veritat que constituïen era ni més ni menys que la Renaixença no era sinó part del «total renacimiento de que España era teatro» a partir de l'«influjo de los hechos políticos acaecidos desde 1794 a 1814»;⁴ un testimoni més de «los aumentos» de la «cultura nacional» que

1. J. AMADE, *Bibliographie critique pour l'étude des origines et premières manifestations de la Renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle* (Tolosa / París, 1924), p. 7.

2. Dóna aquest títol en F. M. TUBINO, *Fernán Caballero*, «La Academia» (Madrid), tom I (1877), p. 235. El mateix any, en un altre lloc, el títol és *La historia de la cultura de los pueblos peninsulares en el siglo XIX* (F. M. TUBINO, *El romanticismo en España*, «Revista Contemporánea» (Madrid), tom VII (gener-febrer 1877), p. 79 n.).

3. F. M. TUBINO, *Historia del renacimiento literario*, [sic] *contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia* (Madrid, 1880), p. 5; també en la p. 5 de la present reedició.

4. F. M. TUBINO, *Historia*, p. 122; ed. Anguera p. 101.

l'ordre liberal havia propiciat;⁵ en definitiva, una «forma particular y circumscribita del total desarrollo de la civilización española en el presente siglo».⁶ No deixa de sorprendre, amb tot, l'interès i admiració de Tubino respecte de la «renovación literaria» («casi siempre informada por el espíritu moderno», puntualitzava) que era el renaixencisme.⁷ És ben possible, com apunta Anguera, que actuessin d'incentiu particular les idees de Pers i Ramona i de Víctor Balaguer sobre els vincles entre Renaixença i liberalisme.⁸ L'ascendent de Balaguer (que acabava de publicar un dels carreus de la seva tesi sobre la Renaixença, la *Historia política y literaria de los trovadores*, 1878-1879) deu ser, aquí, especialment rellevant. Com, potser, en un altre grau, els contactes de Tubino amb Abdó Terrades i Pompeu Gener. O, també, els vincles establerts amb catalans a propòsit de la revista «La Academia» (Madrid, 1877-1879), que Tubino dirigí, i que prestà una atenció especial i sostinguda a temes nostres.

El cas és que el canvi de consideració que aquesta perspectiva de Tubino projectava, en principi, sobre la literatura catalana contemporània era espectacular. Recordem, per exemple, les reserves de gent com Francisco de P. Canalejas, per al qual el fenomen del «renacimiento» era, simplement, «el de una lengua y una poesía que protestan contra la ley general de la historia» (i per això tal «*renacimiento* de la literatura catalana con su antigua y peculiar inspiración es una *utopía* literaria»; o encara més: «el arte catalán, como arte nacional, no se restaura, porque no ha existido»).⁹ O de Manuel de la Revilla, que, en 1876, apreciava que «La vida intelectual de Madrid supera en mucho a la de Barcelona, [...] que sólo ha producido una raquítica escuela de filosofía derivada de la escuela escocesa, ultra-católica y conservadora, y un grupo de imitadores de la poesía provenzal, más

5. F. M. TUBINO, *Historia*, p. 7; ed. Anguera p. 7.

6. F. M. TUBINO, *Historia*, p. 636; ed. Anguera p. 532.

7. «la vigorosa resistencia del espíritu regional al castellano, especialmente en Cataluña, produce en la esfera literaria desde hace veinticinco años por lo menos resultados harto notables, que interesa por todo extremo conocer, medir y quilatar. Porque el movimiento intelectual en cuestión no está circunscrito —como muchos piensan— al campo puramente poético; no son exclusivamente producciones de mero pasatiempo las que el ingenio produce en la zona oriental de España desde el Pirineo hasta Murcia y Cartagena y en las islas a aquella más inmediatas. Un estudio intensivo y completo de esa renovación literaria —casi siempre informada por el espíritu moderno— demostraría que, al lado de los partos de la imaginación, piden sitio y respeto los frutos del análisis reflexivo y las obras didácticas, sin que se advierta en absoluto la falta de las labores eruditas y de las que rigurosamente implican un elevado criterio científico» (F. M. TUBINO, *Importancia del renacimiento literario en Cataluña, Baleares y Valencia*, «El Tiempo» (Madrid), 15-VI-1879, p. [3], col. 2).

8. P. ANGUERA, *Francisco María Tubino, un intelectual innovador y polifacético*, pròleg a F. M. TUBINO, *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia* (Pamplona, ed. de P. Anguera, 2003), ps. lv-lvi.

9. F. de P. CANALEJAS, *Estudios críticos de filosofía, política y literatura* (Madrid, 1872), ps. 71, 82, 88. Els fragments provenen d'un text de 1859, arran dels primers Jocs Florals de Barcelona; Canalejas, en la introducció al volum, puntualitzava: «Es un contentamiento para mí advertir hoy que pienso como pensaba, que juzgo como juzgué, y que en 1871 son mis aspiraciones y creencias las mismas que en 1858» (p. v).

anticuados que el género que copian». ¹⁰ Són unes reserves en què, de fet, es projectava el desnonament que veus catalanes autoritzades (la de Piferrer, p. e.) havien fet públic feia anys de la literatura culta en català. Per a Tubino, en canvi, el «renacimiento» era una qüestió d'una «importancia» fora de dubte: perquè (precisava el prospecte de la *Historia*) resultava de tota evidència que l'observador imparcial de l'actualitat literària catalana es trobava davant un cúmul de «producciones que constituyen ya toda una literatura». ¹¹ Davant de la qual Tubino es va imposar un pla de recerca sistemàtic que servís a una crítica personal —una crítica certament resistent a condescendències fàcils: vegeu, p. e., les pàgines que dedica a *L'Atlàntida* verdagueriana, en el cap. xxv.

Els catalanistes van veure en l'anunci de l'empresa de Tubino un testimoni més de l'impacte exterior del renaixencisme, no cal dir: Tubino s'afegia a Paul Meyer, Charles de Tourtoulon, Edvard Lidforss o (no gaire més tard) Albert Savine. A més, en un context de preocupació per «dotar [el] renaixement d'una base sòlida e indestructible» (és a dir, de dotar-lo, entre altres coses, d'obres bàsiques de referència), ¹² l'obra de Tubino adquiria un atractiu especial. Però, com sabem, de seguida va venir el desencís —el de Tubino i el dels catalanistes. Al final de 1880 ja hi havia (en mots de Marià Aguiló) una «qüestió Tubino», ¹³ que va anar eixamplant-se dels motius personals fins a la completa desacreditació de la *Historia*. Passava que, finalment, a mesura que el treball de camp havia immergit Tubino en la societat literària catalana, havia anat revelant-se-li la dimensió política del renaixencisme. Ell mateix va deixar-ho dit: «Desde que ahondamos en nuestro tema, hubo de revelárenos la existencia de problemas políticos ocultos bajo la aparente lenidad de la materia exclusivamente literaria». ¹⁴ Dit altrament, havia anat revelant-se-li que qualsevol història de la literatura és, consubstancialment, una acció sancionadora. És a dir, que eren tot just els catalans, *tout court*, aquells que eren legitimats per la renaixent literatura catalana. La *Historia* va anar reconvertint-se, aleshores, en una denúncia esverada del moviment que s'havia proposat d'estudiar amb tanta pretensió i miraments científics. I la seva cotització, com deia, i el crèdit mateix que havia merescut Tubino, es van erosionar. Cinc anys després Núñez de Arce clamava contra «El aniquilamiento de nuestra gloriosa España». ¹⁵ I, constatava Josep Yxart, «el

10. M. de la REVILLA, *Críticas. 2ª serie* (Burgos, 1885), ps. 34-35.

11. *Apud* P. ANGUERA, *Francisco María Tubino*, citat, p. lxiii.

12. ¿*Qué fem?*, «L'Aureneta» (Buenos Aires), 9-III-1879, p. 529.

13. *Sic* en un *post scriptum* de Marià Aguiló en carta de Plàcid Aguiló a Tomàs Forteza de 2-XI-1880 (*apud* M. TOMÀS, *Notes sobre la Renaixença i els seus orígens*, «Recerques», 9 (1979), p. 151 n. 43). Hi alludeix P. ANGUERA, *Francisco María Tubino*, citat, p. lxxvii.

14. F. M. TUBINO, *Historia*, p. 709; ed. Anguera p. 599.

15. En el discurs a l'Ateneo de Madrid de 8-XI-1886. Sobre la polèmica entre Núñez de Arce, Almirall i Mañé i Flaquer, H. Hina, *Castilla y Cataluña en el debate cultural. 1714-1939. Historia de las relaciones ideológicas catalano-castellanas*, versió castellana de R. Wilshusen (Barcelona, 1986), ps. 227-232.

mundo político actual se halla interesado en no conceder importancia alguna a un movimiento que le es adverso».¹⁶

Un segle i quart després de la publicació del primer fascicle de la primera edició, arriba una reedició de la *Historia* de Tubino a cura de Pere Anguera, que signa un extens i molt ben documentat pròleg. Apareix en el catàleg d'Urgoiti Editores, de Pamplona, dins la col·lecció «Historiadores», dirigida per Ignacio Peiró Martín, professor de la Universitat de Saragossa i especialista significat en història de la historiografia —autor, p. e., de *Los Guardianes de la Historia. La historiografía académica de la Restauración* (1995).¹⁷ Una col·lecció, aquesta que acull la *Historia* de Tubino, de programa ambiciós, dedicada a la reedició d'obres clau de la historiografia espanyola contemporània.¹⁸ L'ocasió ha propiciat el rescat necessari d'una figura clau de la cultura espanyola de la segona meitat del segle XIX, obliterated per la seva polifacètica heterodòxia, i d'una obra, la *Historia*, que, a banda de la seva peculiar circumstància (és, de fet, com ja va ponderar Joan Sardà, la primera història de la literatura catalana contemporània pensada i oferta com a tal),¹⁹ continua mostrant-se útil com a font d'informació i com a material per a la reflexió sobre la literatura catalana coetània.

És mèrit (doblat d'audàcia, ateses les proporcions de l'obra) d'Urgoiti Editores i de Pere Anguera de fer-ho, tot plegat, visible amb una quota d'eficàcia i competència elevades. L'esplèndid pròleg amb què Anguera obre el volum (*Francisco María Tubino, un intelectual innovador y polifacético*, ps. vii-cvi) és sens dubte, ara, la veritable peça de referència sobre el periple vital i intel·lectual de Tubino: es tracta d'una minuciosa reconstrucció bastida a partir d'una extensa consulta de fonts i d'un coneixement sòlid dels textos de l'autor. Quant a la *Historia* exactament, Anguera s'ocupa en especial de precisar-ne la gestació, tot detallant les relacions catalanes de Tubino que hi feien suport, i de documentar-ne l'impacte immediat. En un i altre cas les clarícies que aporta són de gran interès: la *Historia* deixa de ser el bolet extraordinari que aparenta i pren cos com la veritable peça major en què conflueixen diverses línies de força d'uns corrents de pensament, disciplines i estímuls intel·lectuals usualment marginalitzats: el regeneracionisme liberal, el federalisme (a notar la publicació, el 1877, de *Las nacio-*

16. J. YXART, *El Año Pasado. Letras y artes en Barcelona*, [II] (Barcelona, 1887), p. 60.

17. O coautor, amb Gonzalo PASAMAR ALZURIA, d'un *Diccionario de historiadores españoles contemporáneos* (Madrid, 2002).

18. P. e., hi ha aparegut el *Discurso preliminar* de la *Historia general de España*, de M. Lafuente, en ed. de J. S. Pérez Garzón; les *Literaturas europeas de vanguardia*, de G. de Torre, en ed. de J. L. Calvo Carilla; l'*Etnología de la Península Ibérica*, de Bosch Gimpera, en ed. de J. Cornudella, o el *Juan II de Aragón*, de Vivens Vives, en ed. de P. Freedman i J. M. Muñoz i Lloret. Consten en preparació, entre altres títols, la *Obra histórica completa*, de J. Valera, en ed. de L. Romero Tobar; *Lo catalanisme*, d'Almirall, en ed. de B. de Riquer, o *De los trovadores en España*, de Milà, en ed. de M. de Riquer.

19. S. [J. SARDÀ], *Novas bibliográficas*, «La Renaixensa», any X (1880), tom 1, p. 560. Veg. C. ROMERO MUÑOZ, *Breve historia de las historias de la literatura catalana*, «Rassegna Iberistica» (Venècia), 17 (1983), ps. 3-34 (ps. 6-11).

nalidades, de Pi: un gran pretext per renovar-hi l'atenció),²⁰ la «ciència» antropològica, la lingüística dita «moderna»,²¹ el rigor i la resolució positivistes (enfront de l'«indeterminisme» característic del krausisme).²² Altrament, Anguera prioritzava la descripció dels continguts explícits de la *Historia* sobre qualsevol altre tractament, i es deté especialment en la «cuestión de la lengua», tot puntualitzant les apreciacions, sovint estrabullades, de Tubino amb altres de coetànies i amb l'estat actual dels estudis al respecte. Valia la pena, també, insistir en el valor singular d'aquesta *Historia* en el lent artesanat, al llarg del XIX, d'una disciplina, la història literària, característica del segle. Valor singular, també, quant a la literatura catalana de què s'ocupa: Tubino apunta una hipòtesi sobre la Renaixença (el seu caràcter elitista, d'imposició «des de dalt»; la seva espanyolitat), n'esbossa un cànon (en què destaca l'estelarat de Víctor Balaguer). En definitiva, com Menéndez Pelayo (que creia que la *Historia* resultava «más digna de aprecio por sus noticias que por sus juicios»),²³ Anguera conclou la conveniència de «considerar de interés la información y discutible o recusable la interpretación» (p. cv). A propòsit de l'activa crítica d'Anguera, és d'advertir, i elogiar, l'estrènua motivació pedagògica que, pensada per a l'hispanòfon llec en temes catalans, que se suposa que és el destinatari tipus de l'edició, habita i anima el discurs del prologuista. Complementa la introducció d'Anguera una esplèndida *Bibliografía de Francisco María Tubino* (ps. cvii-cxxi), elaborada per Xavier Ferré i Trill, que millora ostensiblement la que va preparar Matilde Revuelta, publicada el 1989.²⁴

Els esforços d'Anguera, Ferré i els editors Urgoiti (que han fabricat un volum d'una notable dignitat material, amb il·lustracions i índex onomàstic²⁵ inclosos) te-

20. *Las nacionalidades*, de Pi i Margall, deu ser, és clar, un estímul decisiu per a la *Historia* de Tubino. Veg. en F. M. TUBINO, *Bibliografía*, «La Academia» (Madrid), tom I (1877), p. 192, una nota sobre *Las nacionalidades* («Importantísima obra de ciencia política y de filosofía de la historia, llamada a suscitar vivas controversias», en diu). Cal recordar que Tubino va ser autor de *Patria y federalismo* (Madrid, 1873); es refereix, allí, per cert, a «nuestro amigo Sr. Pi y Margall» (p. 165).

21. Veg. J. VINSON, *La lingüística moderna*, «La Academia» (Madrid), tom I (1877), ps. 86-87.

22. L'expressió, a propòsit d'un discurs del krausista F. de P. Canalejas, en *Ateneo Científico, Literario y Artístico de Madrid*, «La Academia» (Madrid), tom I (1877), p. 15b. L'autoria de l'article deu correspondre a Tubino.

23. M. MENÉNDEZ PELAYO, *Prólogo* a J. RUBIÓ Y ORS, *Lo Gaiter del Llobregat. Poesías*, II (Barcelona, Est. de Jaume Jepús, 1889), p. VIII.

24. M. REVUELTA TUBINO, *Un académico olvidado: Francisco María Tubino, a los cien años de su muerte (1833-1888)*, «Academia. Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando» (Madrid), 68 (1989), ps. 59-101; la bibliografia en ps. 77-88. Caldria incloure en la bibliografia de Ferré el *Discurso de D. F. M. Tubino, individuo de número de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, leído ante esta corporación en la sesión pública inaugural de 1879*, dins *Resumen de las actas y tareas de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando durante el año académico de 1878 [sic] [...]* (Madrid, 1879), ps. 45-70; en l'esmentada bibliografia de M. Revuelta aquest treball apareix intítulat *El realismo en el arte* (M. REVUELTA TUBINO, *Un académico olvidado*, citat, p. 84).

25. Però només antroponomàstic: un major detall, atès el volum d'informació sobre institucions i obres literàries concretes, l'hauria fet més útil.

nen, lamentablement, la mala companyia d'un tractament del text inadequat. Sembla que l'opció sensata, havent decidit de compondre el text de nou, era d'encomandar a algú competent la cura del text: algú que, més enllà dels errors de què adverteix Anguera (ps. ciii-civ), hagués filtrat i indicat els nombrosos (i explicables, altrament) lapsus de l'edició original.²⁶ I, sobretot, que hagués sabut com sortir-se'n, d'editar textos catalans del XIX. Perquè, de fet, ara que comencem a tenir una certa jurisprudència en aquests afers, les raons que exposa la «Nota sobre la edició» (p. 3) són francament absurdes i, doncs, impresentables. En qualsevol cas, salta a la vista que és de lesa incoherència la decisió de normativitzar el text en espanyol i deixar de fer-ho en els fragments citats en català. Per molt que n'hi hagi exemples recents.²⁷ A banda que és fer-nos, davant del destinatari de què parlàvem, que tants miraments ens imposa, un ben flac favor. Una edició facsímil, atès que els textos catalans havien de quedar com estaven, hauria evitat aquests maldecaps. I, ben pensat, hauria estat preferible. Amb tot, el mèrit i els beneficis d'aquesta oportuna recuperació són fora de dubte: l'ambició i el rigor amb què es pensà la *Historia* i, malgrat tot, la utilitat dels resultats que oferí fan que aquesta edició, com diu Anguera, no representi cap «vano ejercicio de arqueología erudita» (p. cv).

JOSEP M. DOMINGO

COSTA I LLOBERA, Miquel: *Poesies 1885*, edició crítica de Joan Mas i Vives, Palma, Fundació Rotger-Villalonga i Leonard Muntaner editor, 2003.

El primer volum de les *Obres literàries* de Miquel Costa i Llobera reproduceix la primera edició de *Poesies*, apareguda el 1885. Com és sabut, l'any 1907 Miquel Costa va treure a la llum una altra edició de *Poesies*, molt ampliada amb molts poemes nous i amb canvis en moltes de les peces que ja apareixien en l'aplec de 1885. Bartomeu Torres Gost, en l'edició de les *Obres Completes* de l'Editorial Selecta va seguir un criteri, al nostre parer confús, que pretenia reordenar l'obra del poeta de Pollença segons una idea que l'autor havia explicat en alguna ocasió: reunir en volums diferents els poemes de caràcter líric dels de caràcter narratiu. El resultat és que en les *Obres Completes* algunes composicions passen d'un llibre a un altre, tot alterant l'ordenació original i perdent-se'n la procedència. Per altra part, a la postguerra l'Editorial Moll publicà la primera edició de *Poesies* amb el títol de *Primeres Poesies* i els poemes afegits a *Poesies* de 1907 com a *Noves Poesies*. Aquests canvis de títol també han afegit confusió a l'ordenació i a

26. P. e., Maria de «Belloc» és Maria de Bell-lloc; «Perozzini» és Pirozzini; «Vives y Cerdá» és Pere N. Vives i Cebrià; o el «Klosptot» de la p. 109 (*sic* en la primera ed., p. 130) és, naturalment, el poeta Klopstock.

27. És el cas, p. e., de l'únic volum aparegut de l'*Obra completa* de Josep Yxart (1995).